

Оксана Яшан (Черкаси)

Вплив нацистської пропаганди на населення окупованої України

Початок війни був раптовим і неочікуваним для більшої частини населення України. Народ вірив заявам уряду про те, що війни не буде, адже не мав інформації про підготовку гітлерівців до війни з Радянським Союзом. Радянська пропаганда запевняла про непереможність Червоної армії, тому населення жило звичайним життям. Перші повідомлення про напад на СРСР були шокуючими, але впевненість у непереможності Червоної армії заспокоювала, що ворог буде переможений.

Події на фронті розвивались дуже швидко. Якщо ще вчора існувала віра, що ворог не зможе захопити велику частину нашої території, то з кожним днем повідомлення Радінформбюро говорили про інше: Червона армія відступала все далі вглиб країни, поступово вся територія України була окупована німецькими військами та їх союзниками. Серед цивільного населення починає поступово зароджуватися невпевненість, відчай. Особливо негативно на настроях населення України відбивалася втеча частини керівних радянських працівників у тил. Це не лише ускладнювало проведення евакуації, а й призводило до зневіри людей у радянську владу¹.

Ще однією причиною невпевненості і зневіри була відсутність достовірної інформації у населення. Фактично, на початку окупації Ук-

---

¹ Ніколаєць Ю. Становище та настрої населення України на початку німецько-фашистської окупації (червень 1941 – липень 1942 рр.). – Вінниця: Тезис, 1999. – 62 с.

раїни німецько-фашистськими загарбниками населення опинилось в інформаційній блокаді, що вдало використовувала «нова влада». 4 грудня 1941 р. начальник політуправління Південного фронту дивізійний комісар Мамонов повідомляє: «З наближенням лінії фронту, стан масово-політичної роботи серед населення прифронтової смуги різко слабшає або зовсім відсутній. Центральні, республіканські і місцеві газети надходять з великими перебоями або зовсім не надходять. Доповіді, лекції, бесіди для населення майже не проводяться. Місцеві партійні, радянські і громадські організації в останні дні перед відходом наших частин займаються в основному евакуацією, організацією партизанських загонів і т.п., а з населенням не працюють. У результаті такого положення до моменту приходу фашистів у ті або інші села, населення дезорієнтоване і найчастіше не знає справжнього положення подій, що відбуваються, поширюються різні провокаційні ворожі слухи про положення на фронтах Вітчизняної війни»².

В умовах інформаційного вакууму вплив нацистської пропаганди на українське населення був однією з причин, які змусили населення України, особливо селянство, йти на вимушену співпрацю з окупантами.

Ще одним фактором, що сприяв дезорієнтації суспільства була наявність великої кількості дезертирів, які переховувались переважно у сільській місцевості, створюючи значні труднощі для проведення радянської пропаганди та агітації на початку війни³. Дезертири негативно впливали на політико-моральний стан населення окупованих противником районів. Як правило, вони були носіями і розповсюджувачами різних провокаційних чуток та вигадок. Щоб виправдатися в очах населення, дезертири розповідали про безнадійність подальшого опору, тим самим поширюючи серед населення недовіру у перемогу Червоної армії⁴.

Переважає більшість дезертирів та колишніх полонених, що переховувалась у сільській місцевості, були місцевими, тому селяни довіряли словам своїх односельців. В таких умовах діяльність радянської агентури, головним завданням якої було переконати населення у перемозі Червоної армії, часто не мала успіху⁵.

---

² Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОУ), ф. 4620, оп. 3, спр. 101, арк. 107–108.

³ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ), ф. 57, оп. 4, спр. 189, арк. 331–332.

⁴ Там само, ф. 1, оп. 23, спр. 124, арк. 8–9.

⁵ Там само, ф. 57, оп. 4, спр. 189, арк. 331–332.

Така ситуація в інформаційному просторі, коли українське населення потребувало відомостей про політичну та військову ситуацію, прагнуло одержати достовірні друковані матеріали для читання, була на користь ворогу, тому великий вплив (на початку війни) на настрої населення справляла німецька агітація, яка, завдячуючи своїм перевагам, використовувала різноманітні засоби для утвердження окупаційного режиму.

Одним з основних методів нацистської пропаганди було розповсюдження серед населення різноманітної друкованої продукції. При цьому переслідувались такі цілі: по-перше, посилити зневіру в перемозі Червоної армії, а по-друге, заручитись підтримкою населення, намагаючись переконати його в тому, що німці прийшли не як вороги українського народу, а з метою звільнення його від «жидо-більшовизму». Діючи за принципом «роз'єднуй і володарюй» «нова влада», використовуючи національні почуття українців, робила все для того, щоб роз'єднати українське та російське населення, що мешкало на окупованій території України. В пояснювальній записці «Про настрої та становище населення на окупованій німцями території» від 22 грудня 1941 р. читаємо: «Для підриву морально-політичного настрою населення німці використовують різноманітні методи і форми агітації і пропаганди: шляхом розкидання листівок, розклеювання плакатів. У листівках обіцяється “солодке” життя при німцях. В одному з сіл був вивішений плакат, з портретом Гітлера, навколо якого сидять діти в українському одязі, посміхаючись, внизу напис: “Ось як радісно діти зустрічають нового вождя”. Розпускають чутки про перемоги: про захоплення Москви в липні, про захоплення Ленінграда і про те, що німецькі війська вже доходять до Уралу.

Розпускають різні чутки на адресу наших вождів, говорять, що “в Радянському уряді немає єдності, відбувся розкол”, “Сталін відлетів в Америку”. Проїжджаючи по селах, возять із собою портрет Молотова, говорячи, що “це наш”. Для поширення всіх цих чуток німці використовують зрадників, що здалися в полон, і дезертирів»⁶.

З метою кращого інформування населення окупаційна влада вимагала від місцевих органів встановлювати спеціальні «плакатні дошки» у центрі населених пунктів і ретельно слідкувати за постійним оновленням плакатів і інформації, всі агітаційні матеріали повинні були друкуватися українською мовою⁷.

---

⁶ Там само, ф. 1, оп. 22, спр. 122, арк. 90, 95.

⁷ Державний архів Черкаської області (далі – ДАЧО), ф. Р-1840, оп. 1, спр. 9, арк. 114.

Велика увага приділялася радіомовленню і демонстрації кіножурналів, також українською мовою, в яких населення інформували про перебіг подій на фронтах війни, про немов би щасливе життя українських робітників у Німеччині, про боротьбу з партизанами тощо. Наголошувалось на необхідності проведення для населення літературних вечорів, які повинні були носити роз'яснювальний характер і проводитись у спеціально пристосованих приміщеннях⁸.

Окупаційна влада особливу увагу приділяла інформації про труднощі соціально-економічного становища населення, пояснюючи це реалізацією виданого ще в перші дні війни наказу Й. Сталіна знищувати при відступі всі матеріальні цінності, наказу, який фактично ігнорував життєві інтереси населення, що залишилося в окупації. Тому вся провина щодо труднощів із забезпеченням населення продовольством приписувалась сталінському режиму, який не враховував, що під окупацією залишались мільйони кинутих напризволяще радянських громадян, які потребували хоча б елементарних умов для свого існування.

Вдалим пропагандистським кроком «нової влади» на початковому етапі було звільнення військовополонених української національності. В заявах про звільнення обов'язково вказувалось на приналежність військовополоненого до української нації, соціальне походження, фах⁹, вказувалось на позапартійність й на неспівпрацю з органами НКВС¹⁰, також на те, що у нього залишились непрацездатні утриманці. Дехто з військовополонених росіян видавали себе за українців, щоб бути звільненим із страшного полону.

Таким чином, опинившись у майже повній інформаційній ізоляції, отримуючи інформацію з різних, часто дуже суперечливих, джерел, частина населення приходять до висновків, що боротьба з переважаючими силами ворога марна і призводить лише до великих жертв. Крім того, німецька пропаганда на цьому етапі постійно наголошувала, що представники української національності мають певні поступки порівняно з іншими. Для того аби вижити, треба пристосовуватися до нових умов, тому населення і вимушено було співпрацювати з ворогом і робити все для того, щоб полегшити собі життя.

---

⁸ Там само, арк. 143.

⁹ Державний архів Київської області (далі – ДАКО), ф. Р–2356, оп. 1, спр. 9, арк. 2, 8, 12, 24, 32, 45.

¹⁰ ДАКО, ф. Р–2356, оп. 13, спр. 11, арк. 7, 18, 30.

Повне припинення регулярної інформації про життя в країні та події на фронті загострили у людей потребу в розраді, єдності, в інформаційному забезпеченні, яку вони сподівались одержати, зокрема, в церкві. З метою посилення своєї пропаганди нацисти використовують релігійну свідомість українського населення, проголосивши на початку окупації політику «захисту християнської культури, віри та церкви від більшовизму». Релігії та церкві окупанти відводили роль певного важеля впливу: від умиротворення цивільного населення на початку окупації до зміцнення «Нового порядку» на загарбаній території. В містах і селах відкривались церкви, поновлювалось церковне життя¹¹, німецьке керівництво вважало, що це сприятиме зменшенню опозиційних настроїв українців. Оскільки німці були дуже зацікавлені в тому, щоб їхній тил був спокійним, духовенству наполегливо рекомендували у проповідях та під час церковних церемоній демонструвати прихильне ставлення щодо Райху. Фашисти розраховували, що церква допоможе їм вивозити з України продовольство, культурні цінності та робочу силу, сподівалися, що духовенство буде переконувати своїх вірян у правильності та доцільності такої політики.

На початку окупації такі методи мали вплив на населення. Представники різноманітних релігійних течій проводили свою пропаганду здебільшого без втручання окупаційної влади, населення активно відвідувало церкви і було задоволено, що знов може це робити. Наприкінці 1942 р. ситуація змінюється. Війна набуває затяжного характеру, окупаційна влада від політики загравання переходить до жорсткого диктату. На окупованих територіях України більшість становили жінки, чоловіки яких воювали в Червоній армії, тому вдячні проповіді про визвольну місію німецької армії поступово втрачають свою актуальність і з часом вже не знаходять широкої підтримки.

Із завоюванням території України окупанти попервах не забороняли існування різноманітних культурно-освітніх закладів і навіть сприяли їх відкриттю, слідкували за тим, щоб у навчальних закладах були забезпечені нормальні умови для їх роботи¹².

Позитивними моментами у діяльності відділів освіти усіх рівнів було бажання виховувати національно свідому українську молодь. Учнів та студентів знайомили з творами раніше заборонених українських письменників, виховували любов до рідного краю, повагу до національних

---

¹¹ ДАЧО, ф. Р-60, оп. 1, спр. 1, арк. 31.

¹² Там само, ф. Р-1840, оп. 1, спр. 9, арк. 46.

традицій, до релігійних почуттів інших¹³. Релігійне виховання розглядалося «найголовнішою зброєю у боротьбі з комунізмом». В обов'язки класних наставників (кураторів) входило дбати про релігійне та моральне виховання студентів та учнів, спільне відвідування церкви тощо¹⁴.

Ще однією подією особливого значення, яка безпосередньо вплинула на настрої українського населення на користь «нової влади», було розпорядження райхсміністра окупованих східних територій А. Розенберга «Про новий земельний лад». Опубліковане на початку березня 1942 р., воно викликало сподівання населення на якнайшвидший поділ землі. Але окупанти не поспішали ліквідувати колективне господарювання на селі, примушуючи селянство і далі працювати в «реформованих» колгоспах. Натомість обіцяна земельна реформа майже не проводилась. За даними окупантів, на 1 грудня 1942 р. у райхскомісаріаті Україна лише 10,4% колективних господарств було переведено в «хліборобські спілки», а до травня 1943 р. – 12,1% з 16 536 «громадських господарств», що знаходились на території райхскомісаріату¹⁵.

Наймасовішою акцією пропагандистського характеру були заходи, спрямовані на вербування робочої сили до Німеччини. Уже в перші місяці війни на промислових підприємствах та полях Райху гостро не вистачало робітників. У листопаді 1941 р. Г. Геринг видає директиву «Про використання російської робочої сили». Під терміном «російська» малось на увазі «радянська», таким чином, під цю термінологію підпадали також українці. Геринг писав: «Росіяни довели свою працездатність під час будівництва гігантської промисловості. Сьогодні ця працездатність повинна послужити Райху, замінюючи їх росіянами»¹⁶.

Перші заклики до української молоді їхати на роботу до Німеччини пролунали вже влітку 1941 р. На всі лади розписувалося «райське життя» іноземних робітників у Німеччині¹⁷. Цю інформацію було доведено до жителів кожного села¹⁸. Згодом заклики стають ще більш патетич-

---

¹³ ДАКО, ф. Р-2356, оп. 6, спр. 64.

¹⁴ ДАЧО, ф. Р-36, оп. 1, спр. 3, арк. 8.

¹⁵ ЦДАГОУ, ф. 166, оп. 3, спр. 144, арк. 37.

¹⁶ *Сторожук С.* Заручники Другої світової війни. Доля українських оstarбайтерів // *Історія України* (газета). – 2002. – № 35. – Верес.

¹⁷ Там само.

¹⁸ ДАЧО, ф. Р-1351, оп. 1, спр. 2, арк. 1.

ними: лунають обіцянки доброго харчування, безкоштовного помешкання, гарного заробітку, частину якого можна буде заощаджувати, а після війни на ці заощадження купити на батьківщині землю, можливість побачити світ, отримати професію та освіту. Тільки в липні 1942 р. відділ пропаганди райхскомісаріату Україна розповсюдив серед населення 350 тис. подібних агітаційних листівок¹⁹. Певна кількість людей повірила окупантам і дійсно добровільно з'являлася для від'їзду до Німеччини.

Окупаційна влада з метою агітації населення широко використовувала україномовну пресу²⁰. Київське «Нове українське слово» запевняло читачів: «Добре живеться українським робітникам у Великій Німеччині, де зразково піклуються про їх тілесні та духовні блага», – щоправда, при цьому зауважувалося, що мешкають вони в бараках, «обнесених колючим дротом для підтримання порядку»²¹.

Фашисти відкривали виставки, які підносили «нацистський рай», розповідали про щасливе життя робітників зі Сходу, демонстрували агітаційний фільм «Дорога до Німеччини», розповсюджували у вигляді плакатів та листівок окремі листи тих українців, які позитивно описували тамтешні умови життя і праці. У наборі українського населення на роботу до Німеччини певну роль агітатора відіграла і церква. Священники закликали парафіян добровільно їхати на роботу до Райху.

Ще одним пропагандистським методом, застосованим нацистами при наборі робочої сили, були урочисті проводи завербованих. Відбуття потягів, особливо перших, супроводжувалося значним пропагандистським апломбом. Людей, зібраних силою, оголошували добровольцями та відправляли до Німеччини²².

Добровільному виїзду українців на роботу до Німеччини сприяло декілька чинників. По-перше, заохочуючи населення на виїзд до Німеччини, «нова влада» здійснювала виплати допомоги (грошима або продуктами) тим членам сімей оstarбайтерів, які залишилися на території України, кошти для яких утримувались із заробітної платні українських громадян у Німеччині²³.

---

¹⁹ Мюллер Н. Вермахт и оккупация (1941–1944): Пер. с нем. - М.: Воениздат, 1974. – С. 219.

²⁰ *Нове життя*. – 1942. – 6 черв.

²¹ Коваль М. В. Борьба населения Украины против фашистского рабства. – К., 1979. – С. 73.

²² ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 70, спр. 891, арк. 3.

²³ ДАЧО, ф. Р–1840, оп. 1, спр. 9, арк. 75, 94, 112, 144.

Такі виплати давали українському населенню можливість якось виживати в умовах військової розрухи, коли більшість підприємств і господарств або не працювали або взагалі були знищені.

По-друге, важке життя та труднощі з працевлаштуванням удома штовхало юнаків та дівчат вирушати на заробітки до Німеччини. За 1942 р. з Проскурова, Первомайська, Умані виїхало від 80 до 90% молоді²⁴. Відповідно, дії « нової влади » розглядались українцями на початку окупації як допомога, яка схвально сприймалася частиною населення і зумовлювала неагресивне ставлення до окупаційної влади.

З часом ситуація у справі вербування змінюється, оскільки стає відомо про важке життя українських заробітчан, надії яких не виправдались у Німеччині. Умови, в які потрапили українські заробітчани, яких почали називати « остарбайтерами », виявилися не такими, як їх рекламувала німецька пропаганда. Лише поодинокі з них знайшли людяне ставлення з боку своїх господарів. Основну ж масу було перетворено на колоніальних рабів Райху. На відміну від інших категорій іноземних робітників, до остарбайтерів офіційно дозволялося застосовувати фізичне покарання, вони отримували найменшу зарплатню, відрізнялися умови проживання та харчування, які важко назвати людськими. Виїзд до Німеччини набуває характеру примусового вивезення з використанням різноманітних методів.

Отже, на початку окупації території України нацистська пропаганда, в умовах інформаційного вакууму, мала великий вплив на настрої населення. Вдало використовуючи різноманітні засоби, їй вдалося переконати частину українського населення співпрацювати з « новою владою ». До 1943 р. ситуація змінюється, інформаційну блокаду було прорвано. Радянська пропаганда та агітація були активізовані серед населення, що максимально розширило соціальну базу антифашистського руху Опору.

---

²⁴ Шайкан В. Гітлерівська мобілізація робочої сили з території рейхс-комісаріату «Україна» і військової зони: питання колаборації // *Історія в школі*. – 2005. – № 11/12. – Листоп./Груд. – С. 26.